

Датуми

Конкретних вести је мало и зато се питањима приступа обазриво, опрезно и отворено према сваком друкчијем документованом ставу.

Настанак дела „Зборник краљева и архиепископа српских“ сигурно припада времену после 1375, и овде се оквирно ставља у период око 1400. године. Са формалне стране то је само привидно јединствено организовани текст. Саставни делови зборника (поједине биографије) и морфолошки и садржајно се много разликују: „Сваки рад био је написан одвојено да задовољи различите захтеве или, бар у почетку, без јасно изражене намере да се напише јединствена, повезана историја српске државе и Цркве. Ово се може закључити и по томе што се сваки „живот“ разликује од другог у стилу, садржини, а донекле и према односу аутора према свом предмету.“

Заслуга за настанак зборника у поменутом времену може у подједнакој мери припасти свесном или савесном појединцу као и групи идејно подједнако усмерених особа. (Пред)осећало се да наилази бурна и непредвидива будућност (?). Знало се да о оснивачу династије постоје три житија (два од синова Саве и Стефана и једно од биографа Доментијана). Затим, о Сави постоје (бар) два житија (Доментијан и Теодосије), а потом следи период од преко 150 година књижевно и историјски необрађен. Из тих разлога сматрало се да се тај недостатак делимично може отклонити стварањем извесног „зборника“.

Уосталом, кроз цео средњи век, па и касније, о настанку нове књиге (било у виду превода или преписа) одлучује моћни појединац (?). Не постоји неки систем или организација који би о томе водио рачуна. О тој појави сведочи много примера.

Тај „зборник“ није био дело планског системског рада, о чему несумњиво сведочи његов са формалне стране (чак и смешно понекад) хетерогени облик. Има обимних некад и поновљеним изменама „дотериваних“ дела, потом шаблонских „бележака“ са основним штурим

подацима о животу појединих ликова, да би се на крају у зборнику нашли списи „проблематичног“ садржаја који могу само да штете угледу зборника, пошто се тамо налазе колико нетачног толико и немогућег.

„Интерполација“ значи измену, не мора увек да значи да је та измена усмерена на побољшање текста већ напротив може да иде на затамњивање и скривање чињеничног. Где се утврди нека таква измена увек се јавља и питање шта је у ранијој верзији текста стајало на дотичном месту.

Оптимисти обично иду за тиме да интерполација увек иде за побољшањем текста. Тако настали а потом (понекад и више пута) дорађивани текстови нашли су се у зборнику различитог садржаја па и они којима ту не би било место због њиховог садржаја и „апокрифног“ карактера. Дотиче се питање научног карактера како да се поступи у таквим приликама – боље је не рећи него нетачно рећи.

Други важни период везан за кодекс ЖКС представља време око 1550. Познаваоца те епохе то не би требало да зачуди. Конкретних података нема много али су они особити. Кроз прве деценија овог века појављује се десетак штампарија. Њихов рад везује се за ентузијазам појединаца без шире подршке било које врсте, потом кратког трајања и без знатнијег успеха. Изузетак је рад Божидача Вуковића, али он ради у Венецији а не у поробљеној земљи. Обновом Пећке Патријаршије 1557. као да се престаје са радом штампарија – вероватно из страха од неконтролисаног деловања латинске пропаганде. Враћа се на уходани рад умножавања књига путем стварања нових преписа. Затим, може се подсетити на тешке прилике у Цркви услед унутрашњих превирања око сукоба липљанског епископа Никанора (такође оснивача једне штампарије у манастиру Грачаници и смедеревског епископа Павла који је унео поделу у јерархију Српске Цркве и дао могућност да се Охридска архиепископија умеша у сукоб уз помоћ турских власти.

У то време (1526) у манастиру Сопоћанима поп Дмитар преписује житије краљице Јелене и краља Драгутина. Тај препис је касније доспео у

Русију. Године 1536. монах Орест у Хиландару преписује житије краљице Јелене у оквиру свог зборника сличних списа. Неколико година касније у манастиру Милешеви 1553. настаје први и најстарији до данас сачувани препис потпуног кодекса, старањем монаха Никанора и старца Нектарија. Кодекс има наслов: „Родослов свете српске господе“.

Мање је очекивана појава српско-словенске редакције преписа зборника сигурно пре 1574. Преко манастира Сучевице препис је доспео у Лавов, а потом у Варшаву.

Из 1567. потиче препис сачуван у манастиру Сучевици; исписан је на хартији, рад монаха Азарије („ексклузивитет“ сасвим ретког монашког имена указивао би на особу јаких „уметничких“ склоности слично нашем преписивачу Аверкију пола века млађем од монаха Азарије). Треба ли подсећати да у то време пада и обнова Пећке Патријаршије, где се о самом чину обнове не зна много, али се високо цени значај тог догађаја по ономе шта је он значио кроз следеће године живота Српске Цркве. То би показивало да ова појава првих познатих преписа Данилових дела није настала случајно, већ да је део неког знатно ширег процеса. Оно што је на ширењу зборника урађено између 1400. и 1550. остаје непознато и вероватно заувек изгубљено. Затим, постојање издвојених преписа сведочи о упоредном постојању како целовите збирке тако и посебно преписаних житија.

Парадокс стања показује чињеница да је најстарији и највреднији препис кодекса из 1553. познат још од времена Јована Рајића (1758) у међувремену преношен, губљен, тек у новије време буде доступан проучавању.

Тако је време око 1550. постало „епоха“ у животу српског народа (што је и досад било из више познатих разлога) – сада се тиме може додати и њен значај за изучавање Даниловог рада. То је утолико важније нагласити што се Д управо тада налази у центру обраде/преписивања, док је дотле у том погледу владао потпуни мрак, а потом у знатној мери и кроз следеће деценије, па и векове.

Први добар познавалац Даниловог дела П.Ј.Шафарик. није имао повољно мишљење о овоме писцу: „Данило зна за дела Саве и Доментијана, али његов ограничени таленат није био у стању да остане на путу који су они поставили и његов пример је имао погубан ефекат на све његове следбенике.“

О таквој оцени знао је и први издавач целовитог кодекса Ђура Даничић (1866), али се ипак одлучио да зборник објави у виду штампане књиге: „Ово дело старе књижевности српске ако је и кудио врло покојни Шафарик опет је и сам мислио да би га било вредно штампати...“

Став Шафарика даје повода за даља и дубља размишљања. Његов рад пада у време кад се тек започело прикупљање података о српском рукописном наслеђу и стварање првих оцена о томе. Део заслуга за тај почетак припада управо и самом Шафарику. Могуће се да је он заузео такав став према Даниловом писању из убеђења да ће кроз наредне деценије трагања наићи на нешто „боље“. Нажалост, тако нешто се није десило – „боље“ није пронађено а вероватно није ни постојало. Сто година касније, чуо се глас реалне процене овим поводом: „Све су то претеривања, до којих се у науци много држало само зато што су била Шафарикова.“

Поменута слобода преписишача не среће се увек. Код искусних наручилаца постоји и улога „контролора“ преписа који ради по завршетку посла и своје налазе саопштава на маргинама текста.

На много примера може се посведочити и пример релативности појма „добар“ и „лош“ препис. Код доброг се обично мисли на читљивост (графију), одсуство великог броја пропуста и грешака. Питање настаје онда кад се установи да у такозваном добром препису недостају извесни делови текста, на које се у таквим приликама обично наилази у „лошим“ преписима, где је присутно много погрешног читања писарског предлошка.

Аутори при изрицању својих судова обично су вођени личним утиском који на њих дело својим садржајем чини, а не што би располагали елементима фактографског карактера којима би побили и заменили став

аутора дела о коме суде. Тако се кроз протекле деценије може наићи на низ примедби поводом Даничићевог издања и тада већ далеке 1866. иако је то прво (и већ као такво не може бити савршено) и нажалост још увек једино издање. Тако је познати и за тематику заслужни П. Поповић још тачно пре сто година Даничићево издање прогласио „застарелим“. Тада није могао ни сањати да ће „застарели“ Даничић и кроз следећих сто година бити једини. И да је поменуто издање далеко боље (?) оно не би могло бити савршено и опет би било на удару низа примедби. При том треба имати на уму и повијање појединих теоретика према општевладајућим мишљењима, што се остварује кроз „навијање“ сопственог става према ставу „ауторитета“.

Такав однос дела научне јавности према вредностима књижевног дара Данила даје повода за „апофатички“ преступ своје врсте (као део расправе о недостацима неке појаве). Ако се питању приђе са гледишта историје кодекс ЖКС је незаменљив и предрагоцен извор вести. Не сме ни да се помисли какво би стање у овој дисциплини настало кад би се „укинули“ сви подаци до којих се само преко овог зборника долази.

Да никакву другу „услугу“ зборник не чини, довољно је што даје поредак архиепископа Српске Цркве. Значај те чињенице осећа се одмах чим се пређе на изучавање времена патријараха где не постоји као код Данила створен готов каталог, већ се он мора накнадно правити на основу редовно оскудних постојећих података, а то није нимало једноставно и очито је колико тешко се долази до сагласности.

Постоји и друга страна поменутог метода. У завршним поглављима зборника наилази се на низ нетачних, па и потпуно неприхватљивих и немогућих тврдњи, што баца тешку сенку на менталне способности бар извесног круга људи тог времена, ако не и шире... Такво стање представља уз остале невоље општих прилика у српској држави велики „минус“ и тешко оптерећење за проучавање. У зборнику је присутно једно „апокрифно“ стање које је у сукобу са ставом званичне Црквене управе. Не може се примити да

група монаха води послове званичне Цркве на своју руку и тиме иде насупрот вољи поглавара. То се односи и на Пећ и на Цариград.

У наслову текста о избору патријарха Јефрема стоји „О постављењу трећег патријарха кир Јефрема са благословом патријарха Цариградског“. Тако нешто је потпуно немогуће и представљало би пример источног „папизма“, чега у Српској Цркви током њеног дотадашњег постојања није могло да буде...

Део вредности и део „старица“ једног народа проласком времена нестаје и током потпуне слободе, без икаквих утицаја споља. Део ће нестати због сталне потребе да се старо/застарело uklони и замени новим (редовно се мисли и – бољим). Нешто се губи немаром или заборавношћу, а потом и хаба услед велике употребе. Долазе и нежељени чиниоци, у првом реду пожари (поготову по ман. целинама где је доста вредног концентрисано а тешко се гаси, упоредно са ватром долази и „вода“, и инсекти разних врста... Колико је само изгубљено код Срба и то после вековног робовања, пошто је претходно постало познато проучаваоцима, али је у међувремену нестало а да није претходно проучено (само уништење Народне библиотеке у бомбардовању Хитлера, догађај општеисторијског значаја, скоро се стидљиво спомиње). Слична је и судбина предмета донетих из Хиландара 1896. у Београд. Током два светска рата они су „преполовљени“. Неки су нестали а преживели су прошли кроз велика искушења. У Хиландар није враћен ниједан!

Кад је у питању књига као ризница записивањем сачуваних фиксираних људских мисли и текстова ретко кад се помишља на ризике које њен настанак са собом носи. Кад се мисао дуже веже за ту област посматрача обузима скоро осећање очаја. На самом почетку до текста се тешко долази услед редовне несигурности писца. Он лута, тражи себе, колеба се пред разним могућностима које му положај ствараоца и привида свемогућности носи... Па и онда кад се одлучи за извесну верзију као привидно најбољу, свестан је релативности свог закључка и незадовољства својом одлуком,

пошто је низ сличних могућности морао да напусти уз често присутно двоумљење да ли се определио за најбоље...

До оригинала књижевног дела из средњег века се изузетно тешко долази и неретко се размак од појаве неког списка до сусрета са првим познатим преписом мери вековима. То је прва фаза живота дела која се одвија различитим путевима. Затим долази следећи тобож познати „живот“ дела чији велики део и даље остаје у тами незнања, пошто се и он одвија у различитим правцима.

По познатим преписима наилази се на поделе садржаја садржаја по поглављима или на наслове појединих поглавља. Они се разликују међу собом. Ту је неизбежно питање шта је у тим насловима и поделама стварно потекло од самог писца, а потом какво је стање било у „оригиналном“ тексту. Стога треба подсетити још једном и на манир преписивача да изостављају извесне делове или пак да чине супротно по свом методу „дограђују“ текст додавањем сопствених „налаза“.

Није ред да се сав терет свали на (не)савесне преписиваче. И њихове могућности су често ограничене и условљене стањем предлошка са кога врше свој препис. Зависе од озбиљности рада неког из генерација својих претходника. Предложак на основу којег раде за њих је оригинал, а понекад може бити и сам оригинал нејасан. Добром познаваоцу збивања у свету преписивача текстова намеће се велика сличност са оним што се дешава у области усменог преношења народних песама.

И поред све оскудице вести о већини старих српских писаца постоје извесни подаци о њиховим личностима. Биограф Доментијан је несумњиво био образован човек. Иако се о њему мало зна, сачувана је књига настала по његовом налогу, по којој ће несумњиво најпре постати познат (као ктитор књиге), па тек онда ће се о њему сазнати и као самосталном писцу, биографу Саве (1253) и Симеона (1264). Године 1263. преписивач ТГ у свом опширном поговору казује о свом раду за Д. Био је то препис (по некима превод)

„Шестоднева“ Јована Егзарха. Д је био „само“ монах и није имао других обавеза, тако да је могао да ради на своме усавршавању.

За разлику од њега, архиепископ Данило чија се животна путања само унеколико подудару са овом скоро читав век старијег писца Доментијана је био заузет низом задужења и обавеза, више оним које су му одређивали други него сопствено опредељене. Јасно је како због толиких обавеза није располагао довољним временом које би посветио личном образовању. У литератури се више пута указује на сличност Доментијана и Данила у смислу зависности Данила од старијег Доментијана. Ређе се помиње и њихова сличности по боравку у Карејској ћелији.

Све поменуте појединости више долазе до изражаја кад је у питању рукописом доспео текст јер истраживач у свом раду мора да се на томе дуже задржава услед редовно мањкавости грађе... Кад је у питању штампани текст, пажња се усмерава на објављену верзију као последњу, одлучујућу вољу писца и читалац је ослобођен обавезе да се бави свим осталим што спада у позадину текста која најчешће остаје недоступна, јер се претходна „рукописна“ грађа (па и она звана „машинопис“) уништава.

У склопу рукописа све поменуто је далеко сложеније, поготово су случају где је позната само једна верзија текста („уникат“) и где се мора рачунати са постојањем свих поменутих тешкоћа без икакве могућности да се о њима нешто дозна...

Тамо где могућности дозвољавају преписивач при свом раду и стварању још једног преписа користи више извора у настојању да обезбеди како би нови из његовог пера произашли текст био са што мање грешки и пропуста. Познато је како је стари српски преписивач Аверкије (око 1620) користи и по шест преписа истог дела. Ђура Даничић за издање зборника (1866) користи три њему доступна преписа свестан да онај основни из 1553. није у могућности да користи.

Код преписа као да се изједначују појмови оригинал/аутограф. Тешко је то са сигурношћу разлучити пошто се до „аутографа“ врло ретко долази.

Затим редак је случај да писац има такав начин писања прикладан за јавност а потом је често и у недостатку времена да се лично тиме бави.

„Успех“ дела умногоне зависи од вештине писара а њих мора да има много више од једног кроз генерације бављења неким текстом. Ствар је далеко сложенија кад се зна да велике разлике могу да се појаве код особе истог преписивача и то при умножавању истог текста. Потом долази следећи заплет. Скоро никад проучаваоцу неког текста није доступан „ланац“ свих преписа који ту током времена настајали, већ се редовно ради на „прескок“ и само са оним са чим се располаже. Изузетака ту скоро да нема.

Тако преписивање скоро никад се не своди на механички пренос затеченог текста. Неретко преписивач се среће и у улози „редактора“ – одлучује шта ће од онога понуђеног унети у свој рад а затим, што се чешће збива, настоји да прошири и „обогати затечени текст. Тако се јавља у улози „коаутора“. Погодан је пример из 1896: „по трећем издању превео и гдегде допунио...“ То је природна појава и среће се и данас код анализа и приказа појединих штампаних дела који траже и често „проналазе“ у тексту и оно чега ни сам писац није био свестан. Писар при раду „проширује“ или мења текст уношењем речи из свог краја и понекад иде чак и до свог „превода“.

Сва поменута питања појављују се већ тако где је реч о целовитим делима проистеклим из пера само једног аутора. Колико је теже тамо где је реч о зборнику као збиру дела сачињених од више различитих аутора. При разматрању таквих дела цео низ поменутих недоумица мора се поново срести и о њима водити подједнако рачуна као и при раду на потпуно самосталним делима.